
RANJENI I BOLESNI CRNOGORSKI VOJNICI U BOSNI (1914–1915)

Milan Šćekić

Based on the first-rate historical sources the paper tells about the wounded and sick Montenegrin soldiers in Bosnia during 1914–1915, as well as their hospital treatment.

Crna Gora je objavila rat Austrougarskoj 6. avgusta 1914. godine, a već narednog dana njena vojska otpočela je ratne operacije protiv daleko nadmoćnijeg susjeda. Iako slabo naoružana i opremljena, crnogorska vojska je tokom prvih mjesec dana rata osvojila Budvu, Grbalj, Paštroviće, Sveti Stefan, Petrovac, Spič, Foču, Goražde, Rogaticu, Kalinovik i stigla na svega 15 km od Sarajeva.¹

Ako je vjerovati crnogorskoj štampi, ovako impozantan vojni učinak nije imao za posljedicu veliki broj stradalih i ranjenih crnogorskih vojnika. Tako je prilikom zauzimanja Čajniča cetinjski *Vjesnik* prečutao eventualne crnogorske gubitke, ali nije zaboravio da istakne da su trupe Sandžačke vojske predvođene brigadirom Jankom Vukotićem u toj varoši zatekle

---

¹ Milan Šćekić, „Austrougarski zarobljenici u Crnoj Gori (1914–1915)“, U: *Matica*, br. 63, Cetinje–Podgorica, 2015, 250.

„pravu pustoš, učinjenu od austrijske vojske“.² Isti list navodi i da je lijeva kolona ove vojske, koja je dejstvovala u pravcu Čelebića i Foče, goneći pred sobom neprijateljsku zaštitnicu, naišla na jak otpor protivnika, ali ga je razbila „i ovladala Čelebićem“. Nakon toga se 19. avgusta 1914. godine sukobila sa neprijateljskom vojskom jačine 5000 vojnika, kojom su komandovala 3 majora, 8 kapetana i 40 mladih oficira. No, sve to Austrougarima nije mnogo pomoglo, jer ih je crnogorska vojska energično napala i natjerala u „divlje bjekstvo“. Kao dokaz velikog poraza i rastrojstva austrougarske vojske na sektoru prema Foči *Vjesnik* je naveo da je u u crnogorske ruke pala ne samo neprijateljska trupna komora, već i oficirski lični prtljag i oružje. Broj mrtvih i ranjenih austrougarskih vojnika bilo je veliki, dok su crnogorski gubici bili „neznatni“. S druge strane, crnogorska desnokrilna kolona koja je nastupala u pravcu Goražda, otjerala je austrougarsku vojsku sa Kozare, gdje je neprijatelj namjeravao dati ozbiljan otpor, zahvaljujući mnogobrojnim šančevima, koji su bili zaštićeni usjecima. Koliki su bili crnogorski gubici na ovom sektoru fronta nijesmo uspjeli doznati. U svakom slučaju crnogorska vojska na ovom pravcu ovladala je cijelim terenom do Drine.³ Tri dana potom, 25. avgusta 1914. godine, crnogorska vojska zauzela je i Foču. Koliko je crnogorskih vojnika bilo izbačeno iz stroja prilikom zauzimanja Foče, ne može se sa sigurnošću kazati. Po *Glasu Crnogorca* oni su bili „neznatni“, što se vjerovatno nije moglo reći za austrougarsku vojsku, koja je nakon zauzimanja ove varoši prešla na lijevu obalu Drine. U kakvom se rastrojstvu ona nalazila, ponajbolje govori podatak da prilikom odstupanja nije imala vremena da presječe telegrafske linije.⁴ No, ako su Austrougari

---

² *Vjesnik*, br. 71, 21. avgust 1914, 2.

³ *Isto*, br. 72, 25. avgust 1914, 1.

⁴ *Glas Crnogorca*, br. 44, 26. avgust 1914, 1.

zaboravili presjeći telegrafске linije, nijesu zaboravili dići u vazduh most na Drini. Time se, samo dan nakon osvajanja Foče, desna obala Drine, od Foče do Ustiprača, našla u crnogorskim rukama, očišćena od „posljednjeg austrijskog vojnika“. Dizanje u vazduh mosta na Drini i prelazak austrougarske vojske na lijevu obalu te rijeke, svakako su morali donekle usporiti napredovanje crnogorske vojske na ovom sektoru. Ali daleko od toga da je to zaustavilo njeno napredovanje. Naprotiv. Crnogorska artiljerija „učetkala je protivničku bateriju“ na lijevoj obali Drine „iznad kolskog puta“ i nastavila da granatira željezničku stanicu na Ustipraču.⁵ U poslijepodnevnim časovima 29. avgusta 1914. godine, crnogorske „trupe, pod zaštitom artiljerije i mitraljeza, priješle su, ne birajući gazove, uz strahovitu protivničku vatru, Drinu, napale bajonetom protivnika na položaju, iza čega se je ovaj dao u divlje bjegstvo“. Koliko je crnogorskih vojnika tom prilikom bilo izbačeno iz stroja *Vjesnik* nije naveo. Nije isključeno da ovaj list možda o tome i nije imao podatke. Ali sve i da ih je imao, uredništvo *Vjesnika* je ocijenilo da ti podaci nijesu smjeli baciti u zapećak uspjeh crnogorske vojske, koja je na bosanskom frontu produžila da goni neprijatelja u pravcu Kalinovika. U svakom slučaju, prelazak crnogorske vojske preko Drine kod Foče bio je dostojan, kako „svakog divljenja“, tako i „crnogorske ratne istorije“. Nema sumnje da je podvig crnogorske vojske bio za svako divljenje i poštovanje, ali nijesmo najsigurniji u tvrdnju *Vjesnika* da se crnogorski vojnici nijesu osvrtnali „na ubistvenu protivničku vatru“.⁶

---

⁵ *Vjesnik*, br. 73, 27. avgust 1914, 1.

⁶ *Isto*, br. 75, 1. septembar 1914, 1. „Našim trupama pali su u ruke neprijateljski mitraljezi, mnogo vojnika i mnogo drugog oružja i municije [...] Vojnici, držeći se za ruke i ne osvrćući se na ubistvenu protivničku vatru, dubinu i brzinu rijeke, došli su na protivnički utvrđeni logor, uzeli ga, razbili protivnika, koji je, blagodareći automobilima, uspio da odvuče topovske cijevi.“ (*Isto*.)

Kakogod, tom prilikom je morao biti izbačen iz stroja priličan broj crnogorskih vojnika, iako o tome ovaj list nije dao nikakve podatke. Ništa izdašniji po ovom pitanju nije bio ni kada je izveštavao o padu Rogatice i dolasku crnogorske vojske na 15 km od Sarajeva. Sve što se u ovom listu moglo pročitati o samom toku operacija je da su 4. septembra 1914. godine crnogorske trupe zauzele Rogaticu, te da je to četvrta varoš u Bosni koja se našla u crnogorskim rukama (prethodno su zauzeti Čajniče, Foča, Goražde).⁷ Sjutradan, prednji djelovi crnogorske vojske ušli su u varoš Praču.⁸

Od svih bojeva na ovom prostoru, crnogorska vojska je kod Kalinovika (22–24. septembar 1914. godine) vodila jednu od „najkrvavijih boraba“. *Vjesnik* je ovu bitku slikovito opisao kao borbu Davida i Golijata, u kojoj je David (crnogorska vojska) smrvila Golijata (austroугarsku vojsku), koji je izgubio „2.000 ljudi, nekoliko mitraljeza, dosta pušaka i mnogo zarobljenika“. Koliki su bili crnogorski gubici u ovom boju *Vjesnik*, uobičajeno, nije naveo.⁹ Osim u nekim manjim bojevima, crnogorska štampa nije praktikovala da iznosi cifre o broju crnogorskih vojnika izbačenih iz stroja. Od 10. septembra 1914. godine, pa sve do 20. decembra 1915. godine, *Glas Crnogorca* je objavljivao spiskove ranjenih i stradalih crnogorskih vojnika, ali i pored toga teško je sa sigurnošću kazati koliko je crnogorskih vojnika stradalo u kojem boju, kao i koliki su bili ukupni gubici crnogorske vojske u ovom ratu. Najžešći bojevi vođeni su upravo s početka rata, i u periodu od kraja decembra 1915. godine do kraja januara 1916. godine, a o tome ovaj list nije donio nikakve podatke. Prvi put je *Glas Crnogorca* priznao da je crnogorska vojska pretrpjela nešto veće gubitke u

---

⁷ *Isto*, br. 76, 5. septembar 1914, 1.

⁸ *Glas Crnogorca*, br. 47, 6. septembar 1914, 1.

⁹ *Vjesnik*, br. 88, 27. septembar 1914, 1.

Bosni, u borbama kod Sarajeva (26–27. septembar 1914. godine). Naime, austrougarska vojska jačine 15 bataljona i 6 baterija sukobila sa prednjim djelovima crnogorskih i srpskih snaga, a već 27. septembra 1914. godine u 5 časova izjutra počeo je otvoreni napad na crnogorske i srpske položaje. Na Sandžačku vojsku napad su izvršila 3 puka pješadije i 3 baterije u 5.45 minuta, ali su crnogorske snage „energično i drsko“ odbile neprijatelja, nanijevši mu velike gubitke. U ovom boju je crnogorskim snagama pomagao i jedan odred srpske vojske, ali je najviše zahvaljujući junaštvu Crnogoraca i odličnom komandovanju brigadira Janka Vukotića, crnogorska vojska odbila neprijatelja i preduzela kontranapad, koji je natjerao neprijatelja u bijeg. Nakon 4 sata gonjenja neprijatelju su nanijeti velike gubici, a u crnogorsko zarobljeništvo palo je „više oficira i mnogo vojnika“. No, ni crnogorski gubici nijesu bili zane-marljivi. Broj smrtno stradalih nije bio mali, pisao je *Glas Crnogorca*, ali se nije usudio u broju od 29. septembra 1914. godine kazati svojim čitaocima o kolikom broju je riječ. Broj ranjenih cijenio se na oko 300 ljudi, među kojima se nalazio i brigadir Miloš Medenica. To je bila druga velika pobjeda crnogorske vojske kod Sarajeva nad Austrougarima u posljednjih 6 dana.¹⁰ Nakon par dana, *Glas Crnogorca* je objavio da je u boju kod Sarajeva 27. septembra 1914. godine bilo ranjeno 9 oficira, 4 su poginula, dok je ostalih vojnika bilo ranjeno 274, mrtvih je bilo 64, a nestalih 4. Ukupno je bilo izbačeno iz stroja 13 oficira i 342 vojnika.¹¹

Nakon nanešenog poraza austrougarskoj vojsci, crnogorske snage koje su operisale kod Sarajeva nalazile su se na prilazima ovoj varoši, na Romaniji, gdje su držale važne položaje s istoka i juga. S južne strane Sarajeva crnogorska vojska držala je

---

¹⁰ *Glas Crnogorca*, br. 53, 29. septembar 1914, 1–2.

¹¹ *Isto*, br. 54, 3. oktobar 1914, 1.

Jahorinu, Crni vrh i Borovu glavu, dok se austrougarska vojska povukla ka Žlijebu i Kladnju. I u Kalinoviku se austrougarski garnizon jačine 8.000 vojnika nije usuđivao upustiti u borbu sa crnogorskom vojskom „već se je ograničio na strogu odbranu u svojim forovima i poljskim utvrđenjima“.¹² No, početkom oktobra 1914. godine austrougarska vojska pokušala je primorati crnogorski Drinski odred na povlačenje, vršeći napade iz pravca Kalinovika prema Foči, ali je komandant ovog odreda uputio jednu kolonu crnogorske vojske u u bok i pozadinu neprijatelja natjeravši ga na povlačenje. Neuspješan je bio pokušaj Austrougara da razbiju desno krilo Sandžačke vojske, nakon čega su bili protjerani s velikim gubicima. O koliko se žestokim okršajima radilo najbolje svjedoči podatak da je samo jedna crnogorska baterija za dva dana neprekidne borbe ispalila 1780 granata. Koliki su bili crnogorski gubici u ovim bitkama, teško je sa preciznošći kazati.¹³ No, ako je vjerovati *Glasi Crnogorca*, oni su bili „nezatni“. Mada ne djeluje nam logično da su se nakon velike i očajne borbe, koje su vodile crnogorske i srpske snage sa nadmoćnijom austrougarskom vojskom, kako je pisao ovaj list, crnogorske snage izvukle sa nezatnim gubicima.¹⁴ U borbi kod Mlađa 10. oktobra 1914. godine, sasvim sigurno nije su. Tom prilikom su poginula 182 crnogorska vojnika, dok je ranjenih (vojnika i oficira) bilo 445.¹⁵ Devet dana kasnije, u

---

¹² *Isto*, 2.

¹³ *Isto*, br. 56. 8. oktobar 1914, 1. Nakon poraza koji je crnogorska vojska nanijela neprijatelju na potezu od Kalinovika prema Foči, austrougarska vojska se povukla u neredu prema Dobrom Polju, ostavivši za sobom 1 brzometni brdski top, 9 konja, kao i mnogo pušaka i raznog ratnog materijala. Koliko je crnogorskih vojnika stradalo tom prilikom nijesmo uspjeli doznati. (*Isto*.)

¹⁴ *Isto*, br. 57, 10. oktobar 1914, 1.

¹⁵ *Operacije crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu*, Beograd, 1954, 181.

borbama kod Gradine, poginulo je 96, a ranjeno je bilo 230 crnogorskih vojnika. Najgore je prošao 3. regrutski bataljon u kome je od 5 oficira, poginuo 1, dok su trojica bila ranjena. U jednoj njegovoj četi jačine 147 vojnika, poginulo je i ranjeno njih 114.¹⁶ Od sredine septembra do kraja oktobra 1914. godine u jugoistočnoj Bosni poginulo je 468 vojnika (17 oficira), dok je broj ranjenih vojnika iznosio 1203 (33 oficira i 3 brigadira).¹⁷ Novembra 1914. godine austrougarska vojska je pokušala da ugrozi pozicije crnogorske vojske na desnoj obali Lima, ali su svi napadi bili odbijeni. U posijepodnevnim časovima 14. novembra 1914. godine crnogorska vojska je preduzela i natjerala neprijatelja na odstupanje ka Višegradu. Nakon petodnevnih borbi Austrougari su imali oko 600 mrtvih i ranjenih, dok je 100 vojnika palo u crnogorsko zarobljeništvo. Crnogorski gubici bili su neuporedivo manji, svega 10 mrtvih i 23 ranjena.¹⁸ Ako su ovi podaci tačni, ispada da je jedna daleko nadmoćnija armija u svakom pogledu od crnogorske, imala dnevne gubitke (ne računajući zarobljene) oko 120 ljudi, dok su crnogorski iznosili nešto više od 6 ljudi, što nam ne djeluje kao logično. Kakogod, crnogorska Sandžačka vojska nastupajući preko Lima nanijela je osjetne gubitke Austrougarima i u borbama 26. i 27. novembra 1914. godine, protjeravši ih u pravcu Višegrada. Tom prilikom je zarobljeno oko 100 austrougarskih vojnika i dosta pušaka.¹⁹ Dan kasnije, 28. novembra 1914. godine crnogorske trupe zauzele su Višegrad, zarobivši „izvjestan broj austrijskih vojnika“ i zadobivši veliki plijen. Austrougari su i ovoga puta bili primorani na povlačenje preko Drine. Tom prilikom su porušili most preko Drine i zapalili dva magacina u varoši.

---

¹⁶ *Isto*, 185.

¹⁷ *Isto*, 197.

¹⁸ *Glas Crnogorca*, br. 64, 15. novembar 1914, 1.

¹⁹ *Isto*, br. 66, 29. novembar 1914, 1.

Koliki su bili crnogorski gubici prilikom zauzimanja same varoši, kao i kada su Austrougari kasnije bombardovanjem povratili grad, nije nam poznato.²⁰ Ako se ima u vidu da su armije koje napadaju izložene većem stradanju od onih koje se brane, onda sigurno ni gubici crnogorske vojske nijesu bili neznatni. U svakom slučaju, od kraja 1914. do oktobra 1915. godine, većih borbi na bosanskom frontu nije bilo.

Oktobra 1915. godine Centralne sile preduzele su žestoku ofanzivu protiv Srbije i Crne Gore, natjeravši srpsku vojsku na povlačenje. Crnogorska vojska pružala je žestok otpor austrougarskoj armiji, ali i pored svega toga bila je prinuđena da se postepeno povlači sa osvojenih područja u Bosni. Crnogorska štampa nije bila voljna pisati o crnogorskim gubicima u ovom periodu, ali nije prestajala da povremeno objavljuje spisak stradalih, ranjenih i nestalih vojnika na cijelom frontu prema Austrougarskoj. Stoga nije lako utvrditi koliki su bili gubici crnogorske vojske u Bosni, ali ni na ostalim frontovima u periodu od oktobra 1915. godine do januara 1916. godine. Ali nesumnjivo da taj broj nije bio mali.

Od veće pomoći prilikom određivanja preciznijeg broja crnogorskih gubitaka u Bosni nije nam bila ni arhivska građa. Ali nam zato jeste bila od pomoći da sagledamo u kakvim uslovima su djelovale crnogorske civilne i vojne vlasti u Bosni, pa samim tim i u kakvim uslovima su liječeni crnogorski ranjeni i bolesni vojnici. Prilikom zauzimanja Metaljke, Sjenokosa i okolnih položaja 7. avgusta 1914. godine, gubitaka sa crnogorske strane nije bilo, dok je u austrougarskoj vojsci bilo „više ranjenih, jedan ubijen i pet zarobljenih, među kojima i jedan firer“.²¹ Kakvo je stanje tu zatekla crnogorska vojska nije

---

²⁰ *Isto*, br. 67, 6. decembar 1914, 1.

²¹ Državni Arhiv Crne Gore, Ministarstvo vojno (u daljem tekstu MV), Razni odredi crnogorske vojske (u daljem tekstu ROCV), 1912–1915, fascik-

nam poznato. Ali kada je ušla u Čajniče (u noći između 19. i 20. avgusta 1914. godine), zatekla je „skoro napuštenu varoš“. Muslimansko stanovništvo listom je napustilo ovu varoš i krenulo sa austrougarskom vojskom u pravcu Goražda. Sve viđenije Srbe Austrougari su ili povelili sa sobom, ili ih isprebijali tako da su ih „onesposobili za život“. No, za veću brigu crnogorskim vlastima u Čajniču bilo je to što su Austrougari (sa muslimanima) ponijeli sa sobom sve životne namirnice i što nije bilo nikakve pokretne imovine „izuzev nešto malo vojnih kabanica i crevalja“. ²² Istina, bilo je i „nešto malo meke robe: košulja, slamnica, bjeljeva, torbica, lencuna, gaća i fanjela.“ ²³ Ali to nije bilo za neku utjehu crnogorskim vlastima na tom prostoru. Naprotiv. Zatečeno stanje u Čajniču bilo im je za veliku brigu. Stoga su se vlasti iz Čajniča morale obratiti za pomoć kolegama iz Pljevalja. Ali ni iz te varoši im neko vrijeme nijesu mogli pomoći, jer u njoj nije bilo nikakvih prevoznih sredstava kojim bi se uputile neophodne potrepštine u Čajniče. Bolje prilike nijesu vladale ni u ostalim varošima, jer zbog nedostataka prevoznih sredstava nemoguće je bilo na vrijeme dopremiti hranu i ratni materijal do njih. U kakvom su se stanju nalazila neka prevozna sredstva koja su nosila brašno iz Pljevalja u Bosnu, najbolje govori podatak da su stigavši u Čajniče bila „gotovo sva polomjena“. ²⁴ Zbog toga su pored vojske i

---

la (u daljem tekstu – f) 1, 213/914, brigadir L. Gojnić, komandant odreda –Vrhovnoj komandi, 7. avgust 1914.

²² DACG, Oblasna uprava Čajniče (u daljem tekstu OUČ), 1914, f-27, 9/1, B. Anđelić, oblasnu upravitelj u Čajniču – S.Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 21. avgust.

²³ DACG, OUČ 1914, f-27, 19/1, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – komandi Sandžačke vojske, 23. avgust.

²⁴ DACG, OUČ 1914, f-27, 25/1, V. Đurić, v. d. kapetanije Čajniče – Oblasna uprava Goražde, 22. septembar.

stanovništva trpjeli i ranjeni i bolesni crnogorski vojnici na tom području, koji su bili smješteni u improvizovanim vojnim bolnicama. Kako u takvim uslovima nijesu mogli imati adekvatan bolnički tretman, ranjeni i bolesni crnogorski vojnici iz Bosne upućivani su u centralnu bolnicu koja se nalazila u Pljevljima.²⁵ Na putu do Pljevalja ranjenici i bolesnici su prevoženi raznoraznim sredstvima. Tako su iz Goražda prevoženi za Pljevlja konjskim karima (riječ je o 6 konjskih kara), koja su prethodno dopremila brašno u Goražde, kao i nekim fijakerima.²⁶

Iz raspoložive građe se nije moglo doznati mnogo o tome kakav su bolnički tretman imali crnogorski ranjenci i bolesnici u ostalim bosanskim varošima koje je zauzela crnogorska vojska u ovom ratu. Baš kao ni to koliki su bili crnogorski gubici prilikom njihovog zauzimanja. No, ne sumnjamo da su bili mali. Ako prilikom zauzimanja Kozare 22. avgusta 1914. godine (u pet sati popodne) crnogorski gubici možda i nijesu bili veliki, prilikom zauzimanja Foče crnogorski gubici teško da su mogli biti simbolični.²⁷ Pravo da tako mislimo daje nam i objava o osvajanju Foče, koju je izdala Oblasna uprava Čajniče, 26. avgusta 1914. godine. Naime, u njoj je stajalo da su crnogorske trupe zauzele Foču 25. avgusta 1914. godine, u večernjim satima, „poslije očajne – ulične borbe“. Teško da su poslije takve

---

²⁵ DACG, OUČ 1914, f-27, 155/1, kapetan M. Bajić iz Foče – Upravi Drinske oblasti u Goraždu, 9. oktobar.

²⁶ DACG, OUČ 1914, f-27, 134/1, M. Ramadanović, oblasni upravitelj u Pljevljima – Oblasnoj upravi Čajniče, 16. septembar.

²⁷ DACG, Ministarstvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), Upravno odjeljenje (u daljem tekstu UO), 1914, f-151, 3685/18, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. avgust 1914. Nakon zauzimanja Kozare „neprijatelj se povlačio na Goraždi a utvrđuje se s onu stranu Drine“. (*Isto.*)

borbe crnogorski gubici mogli biti „mali“.²⁸ I nakon zauzimanja svih važnijih položaja na lijevoj strani rijeke Drine, iz Oblasne uprave u Čajniču su tvrdili da su crnogorski gubici bili „vrlo neznatni“, uprkos tome što su vođene „uporne i očajne borbe“.²⁹ Prilikom zauzimanja Goražda i Ustiprača iz Oblasne uprave u Čajniču Cetinje je izvješteno samo da se neprijatelj povlači, ali ne i koliko je crnogorsku vojsku stajalo zauzimanje ovih mjesta.³⁰ No, ako je vjerovati oblasnom upravitelju u Čajniču, Blažu Anđeliću, crnogorski gubici u ovim bojevima „prema velikom uspjehu i očajnoj borbi vrlo su mali“.³¹

No, bez obzira na to koliki su bili crnogorski gubici do tada, u Goraždu, baš kao i u Čajniču, crnogorska vojska zatekla je puštoš. Muslimani su mahom odstupili sa Austrougarima prema Sarajevu, dok su se Srbi iz Čajniča i okoline nalazili u goraždanskom zatvoru, ali su zahvaljujući dolasku Crnogoraca u ovu

---

²⁸ DACG, OUČ 1914, f-27, 39/1, objava Oblasne uprave Čajniče o zauzimanju Foče, 26. avgust. Da je Foča osvojena nakon velikih uličnih borbi izvijestio je 26. avgusta 1914. godine ministra unutrašnjih djela, Sava Vuletića, oblasni upravitelj u Čajniču, Blažo Anđelić. Nedugo po osvajanju Foče crnogorska vojska zauzela je „prostor prema Goraždi i Ustiprača sve do Drine“. Na meti crnogorske artiljerije (haubica) našla se željeznička stanica kod Ustiprača. Dana 29. avgusta 1914. godine željeznička stanica je bila razorena, a saobraćaj (povlačenje) prema Goraždu bio je onemogućen. (DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3685/2, 3685/4, 3685/6, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26, 29, 30. avgust)

²⁹ DACG, OUČ 1914, f-27, 67/1, objava Oblasne uprave Čajniče o zauzimanju svih važnijih položaja na lijevoj obali rijeke Drine, 30. avgust.

³⁰ DACG, OUČ 1914, f-27, 83/2, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 2. septembar.

³¹ DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3685/8, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 30. avgust.

varoš pušteni na slobodu.³² Trećeg septembra 1914. godine, crnogorska vojska zauzela je Jabuku i sva utvrđenja oko nje, natjeravši Austrougare „u divlje bjekstvo“. Broj mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika bio je velik (samo „najjednom mestu nađeno je pedeset lješeva“), dok su crnogorski gubici bili „vrlo mali“. U crnogorsko zarobljeništvo dospio je jedan oficir, a ima indicija da su tom prilikom zaplijenjena i dva topa.³³ Poslije Goražda crnogorski vojnici zauzeli su u noći između 4. i 5. septembra 1914. godine i Rogaticu, natjeravši ponovo neprijatelja u „divlje bjekstvo“.³⁴ Koliko je tom prilikom bilo izbačeno iz stroja crnogorskih vojnika, teško je sa sigurnošću kazati. Ali samo desetak dana nakon zauzimanja Rogatice, komandant Sandžačke vojske žalio se da rashoduje „veliki broj boraca i od onako malobrojne vojske“, zbog čega je tražio da mu se iz Bijelog Polja i Pljevalja uputi 150 ljudi za vršenje intendantskih poslova.³⁵ Sasvim sigurno su crnogorske trupe krajem septembra 1914. godine pretrpjele osjetnije gubitke u okršaju sa nadmoćnijim neprijateljem, koji ih je potisnuo „do položaja kod sela Miljevine“. Kako bi se neprijatelj natjerao na povlačenje, komandantu Herecgovačkog odreda je naređeno bilo da uputi „1–2 čete pod komandom energičnoga komandanta“, sa fronta

---

³² DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3685/14, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 4. septembar. Komandant Sandžačke vojske, brigadir J. Vukotić, posjetio je Goražde 3. septembra 1914. godine, „gdje je oduševljeno dočekan“. (*Isto.*)

³³ DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3865/12, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 3. septembar.

³⁴ DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3685/16, B. Anđelić, oblasni upravitelj u Čajniču – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 5. septembar.

³⁵ DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3763/2, divizijar serdar J. Vukotić, komandant Sandžačke vojske – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 16. septembar.

Lebršnik – Piva ka Pliješū, kako bi deġstvovalē „u desni bok i pozadinu neprijatelja kod Vratlo Karaula“.³⁶

No, sve da ovo nijesu možda najčvršći argumenti o crnogorskim gubicima u Bosni, iz jednog izvještaja koji je upućen komandi Sandžačke vojske u Stjenici, doznali smo da se u Goraždu krajem septembra 1914. godine nalazio „priličan broj ranjenika i bolesnika“. Stoga je šef grčke misije Crvenog krsta, dr Sitopulos, tražio od ministra unutrašnjih djela da uputi u Goražde 5–6 ljekara. U protivnom, dr Sitopulos je imao ovlašćenje da pozove iz Grčke 6 ljekara.³⁷ Inače u Goraždu su se 1. oktobra 1914. godine nalazila svega 3 doktora iz Grčke, 1 apotekar, 1 medicinar, 1 ekonom i 1 kuvar. Pored njih u ovoj varoši brigu oko ranjenika vodili su još i medicinar Mijatović i stomatolog Dimbović iz Bijelog Polja.³⁸ Kako bi ranjenici dobili adekvatnu njegu, grčka misija Crvenog krsta u Goraždu tražila je, da im se kao pomoć iz Stjenice uputi ruska misija Crvenog krsta.³⁹ Ali dok ne stignu ruski medicinski radnici, grčka misija Crvenog krsta u Goraždu morala se pobrinuti da prihvati još 200 ranjenika, koji su u tu varoš upućeni iz Stjenice,⁴⁰ ali i da pribavi 10–15 ljudi, koji bi nosili ranjenike

---

³⁶ DACG, MV 1914–1915, Vrhovna komanda (u daljem tekstu VK), Akta bez oznake broja i datuma (u daljem tekstu ABOBiD), f-3, 1314, đeneral B. Janković, načelnik štaba Vrhovne komande – komandantu Hercegovačkog odreda, 20. septembar 1914.

³⁷ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 103/1, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Goraždu – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 25. septembar.

³⁸ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 111/4, upravnik bolnice u Goraždu, šef grčke misije Crvenog krsta – Oblasnoj upravi Goražde, 1. oktobar 1914.

³⁹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 78/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Goraždu – dr Staisu, grčkom ljekaru u Stjenici, 27. septembar 1914.

⁴⁰ *Isto*, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Goraždu – Upravi grčkog Crvenog krsta u Goraždu, 27. septembar 1914.

od kola do bolnice.⁴¹ Kako se toliki broj ranjenika nije imao čime transportovati do Goražda, crnogorske vlasti iz Rogatice su morale uputiti u Stjenicu „22 kola volujskih, 2 kara konjska koji su zajmili municiju“, 25 konja, kao i „3 kara konjska i jedan fijaker“.⁴² Očito da u Rogatici i nije bilo više transportnih sredstava za evakuaciju ranjenika, jer su 2. oktobra 1914. godine iz ove varoši tražili od Oblasne uprave u Goraždu, da im pošalju „sva prevozna sredstva fijakere, kola i kare [...] kao i sva volujska kola“.⁴³ No, iz Goražda im nije stigao pozitivan odgovor. Naprotiv, bio je negativan. Ali samo zato jer se u toj varoši nalazilo 285 ranjenika, o kojima je brinuo veoma mali broj ljekara. Stoga se evakuacija ranjenika u Goražde morala obustaviti do dolaska „još nekoliko ljekara“.⁴⁴

Početak oktobra 1914. godine u Goraždu se nalazilo oko 260 lakše ranjenih i bolesnih vojnika, koje je trebalo transportovati za Pljevlja. Ali kako je u međuvremenu stiglo hitno naređenje da se sva prevozna sredstva upute „za pregon municije za Rogaticu“, ranjenici iz Goražda su morali sačekati (istina ne dugo) da budu transportovani u grupama za Pljevlja.⁴⁵ Sva sreća pa se radilo o lakše ranjenim crnogorskim vojnicima i bolesnicima. No, i da se radilo o teže ranjenim i teško bolesnim vojnicima, u ovakvim slučajevima prevoz municije aposlutno bi

---

⁴¹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 106/1, Uprava bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, bez datuma.

⁴² DACG, OUG 1914–1915, f-7, 78/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Goraždu – dr Staisu, grčkom ljekaru u Stjenici, 27. septembar 1914.

⁴³ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 123/1, kapetan B. Anđelić iz Rogatice – Oblasna uprava Goražde, 2. oktobar.

⁴⁴ *Isto*, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Goraždu – kapetanu B. Anđeliću u Rogatici, 2. oktobar.

⁴⁵ DACG, OUČ 1914, f-27, 137/2, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Gorždu – Komandi Sandžačke vojske (Stjenica), 4. oktobar.

imao prednost u odnosu na njih. Kakogod, za sve ranjenike i bolesnike koji bi upućivani iz Goražda u Pljevlja, Oblasna uprava u Pljevljima je trebalo da uredi bolnice, a na Metaljci da obezbjediti za njih prenočište i večeru.⁴⁶

Četvrtog oktobra 1914. godine u vojnoj bolnici u Goraždu je ležao 331 ranjeni i 30 bolesnih vojnika. Na liječenje je bilo poslato 5 vojnika (vjerovatno u Pljevlja), nazad u bataljon njih 8, dok je od posljedica ranjavanja ili bolesti umro Vučić Ivanović, vojnik 2. bataljona, 2 čete, Vasojevićke brigade. Svi ranjeni bili su previjeni, osim jednog manjeg broja, za koje je šef grčke misije smatrao da ne treba da se previjaju. U odnosu na broj ranjenih i bolesnih vojnika, osoblje vojne bolnice u Goraždu nije bilo malobrojno, kao u drugim krajevima koje je zauzela crnogorska vojska. Upravu ekonomata činila su 3, bolničko osoblje 16, a posluhu 84 čovjeka (muškarci i žene).⁴⁷ Inače u Goraždu i okolini se nalazio veliki broj vojnih kuća, magacina, bolnica, štala, kasarni, zgrada i privatnih kuća, pa pretpostavljamo da su ranjenici bili smješteni u nekadašnjim austrougarskim bolnicama.⁴⁸ U svakom slučaju pored bolnice u Goraždu postajale su još i četiri barake u kojoj su smješteni ranjenici i bolesnici. U tri barake koje su se nalazile do bolnice postojalo je komplet namještenih 146 kreveta, u kojima je 28. septembra 1914. godine boravilo 20 bolesnih vojnika. Četvrta baraka, koja se spremala tih dana za prihvatanje ranjenika i bolesnika, bila je kapaciteta 50 kreveta, ali u njoj nije bilo deka, za razliku od kreveta, čaršafa i jastuka, kojih je bilo dosta. „U bolnici

---

⁴⁶ DACG, OUČ 1914, f-27, 137/1, divizijar serdar J. Vukotić – D. Vukotiću, oblasnom upravitelju u Goraždu, 4. oktobar.

⁴⁷ DACG, OUČ 1914, f-27, 151/1, Uprava vojne bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 4. oktobar.

⁴⁸ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 29/16, Uprava Carinarnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 1. oktobar 1914.

preko Drine“ bilo je 50 slobodnih (komplet opremljenih) kreveta. Ukupno slobodnih kreveta 28. septembra 1914. godine u Goraždu sa okolinom bilo je 176.⁴⁹ No, kako za rad bolnice nijesu bili dovoljni samo bolničko osoblje sa krevetima, dekicama i jastucima, vojna bolnica u Goraždu tražila je od tamošnje Oblasne uprave da im obezbijedi: 20 paketa velikih šibica, 200 kg pirinča, 20 litara zejtina, 200 kg šećera, 40 kg tucanog šećera, 50 kg griza, 200 kg masti, 100 kg soli, 5 kg „kinema“ (možda i kimema), 5 kg paprike, 5 kg bibera, 200 pari kašika velikih i malih (nečitko napisano), 100 paketa čaja, 30 kg mrvica od hljeba, 200 kg brašna, 50 kg kaše, 100 kg sočivice (možda i sačivice), veliku lampu viseću, 200 šolji za čaj i kafu, 200 tanjira i 300 čaša za vodu, odnosno mlijeko.⁵⁰ Ova sredstva mogla su biti obezbjeđena jedino iz rekviriranih radnji, nad kojima je nadzor vodila mjesna carinarnica.⁵¹ Za koji se period odnosilo ovo trebovanje nijesmo uspjeli doznati. Pored gorenavedenih artikala, crnogorske vlasti u Čajniču su za potrebe ranjenika, a na zahtjev dr Staisa, tražile da se izda i „sav duvan koji je oduzet od pojedinih“.⁵²

Kada je u pitanju tretman ranjenika, komandant Sandžacke vojske, brigadir Janko Vukotić strogo je podvukao početkom oktobra 1914. godine crnogorskim vlastima u Goraždu, da im „prva brigada“ mora biti da se ranjenicima obezbijedi „najbolja udobnost“, a potom da se što prije izvrši evakuacija ranjenika iz

---

⁴⁹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 80/1, Uprava vojne bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 28. septembar 1914.

⁵⁰ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 86/1, trebovanje vojne bolnice u Goraždu, 28. septembar 1914.

⁵¹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 86/3, Đ. Slomović, predsjednik opštine Goražde – Oblasnoj upravi Goražde, 28. septembar 1914.

⁵² DACG. OUČ 1914, f-27, 118/1, sekretar M. Peruničić, zastupnik oblasnog upravitelja u Čajniču – šefu policije u Čajniču, 10. septembar.

Rogatice (30. septembra 1914. godine iz ove varoši upućeno je u Goražde 100 ranjenika). Kako bi ranjenici imali što bolje uslove vlasti su morale natjerati svo stanovništvo da se angažuje oko izrade rublja za ranjenike, ali i da organizuju što veći dobrovoljačko-sanitarni personal, koji bi se brinuo o ranjenicima i bolesnicima.⁵³ Nesumnjamo da vlasti u Goraždu nijesu postupile u skladu sa naredbom divizijara Vukotića. Ali činjenica je da i pored toga tretman ranjenika i bolesnika u ovoj varoši nije bio najsajniji. Tako neki ljekar Mijatović nije htio ukazati pomoć jednom crnogorskom ranjeniku „koji se razdvajao sa dušom“ (vojnici tražio „da mu se pusti voda“). No, sve da je ovaj ljekar imao razloge zbog kojih je odbio da ispuni želju ovog vojnika, teško da zajedno sa medicinskim osobljem nije bio odgovoran što su nekom vojniku „rane ucvrjlale“.⁵⁴ No, što god da je po srijedi bilo, ljekaru Mijatoviću izrečena je kazna pismenog ukora.⁵⁵ Inače u vojnoj bolnici u Goraždu nalazio se 9. oktobra 1914. godine 201 ranjeni crnogorski vojnici i oficiri. U pravcu Pljevalja transportovano je do toga dana 177 vojnika i oficira. Najveći broj tih vojnika nije bio teže ranjen ili bolestan, jer su prema procijeni uprave vojne bolnice bili u stanju da jašu konje do Pljevalja.⁵⁶

U pravcu Pljevalja imali su krenuti i ranjenici i bolesnici iz Foče. U ovoj varoši postojale su dvije bolnice. U jednoj od tih

---

⁵³ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 133/1, divizijar serdar J. Vukotić, komandant Sandžačke vojske – D. Vukoviću, oblasnom upravitelju u Goraždu, 2. oktobar 1914; 99/1, kapetan B. Anđelić iz Rogatice – Oblasnoj upravi Goražde, 30. septembar 1914.

⁵⁴ DACG, OUC 1914, f-27, 156/2, ekonom bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 8. oktobar.

⁵⁵ *Isto*, rješenje o kažnjavanju ljekara Mijatovića, 9. oktobar.

⁵⁶ DACG, OUC 1914, f-27, 156/4, Uprava vojne bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Drinske oblasti, 9. oktobar.

bolnica nalazila su se 2. oktobra 1914. godine 53 ranjenika i 6 bolesnika, dok je u drugoj bilo 23 ranjenika i 20 bolesnika. Brigu o ranjenicima i bolesnicima, u jednoj od te dvije bolnice, vodili su ljekar Konstantin Janos i dvojica njegovih pomoćnika Đorđije Kavala i Radovan Boić (možda i Baić). U drugoj bolnici nije bilo doktora, a ranije je taj posao obavljao doktor Stravulakis, koji je otputovao u Goražde.⁵⁷ Evakuacija ranjenika i bolesnika iz Foče, kod ljekara grčke misije Crvenog krsta, izazvala je paniku, jer su „rasprostrli prilično uzbunljive glasove“.⁵⁸ Stoga su iz Oblasne uprave u Goraždu saopštili kapetanu Mihailu Bajiću u Foči, da saopšti nadležnima u tamošnjoj Upravi bolnice i ljekarima grčkog Crvenog krsta, da je njihov zadatak da se staraju o ozdravljenju ranjenika i bolesnika, „a ne da izazivaju paniku među ranjenicima i građanstvom“. U protivnom, neće ih mimioći zaslužena kaza. Takođe, grčkoj misiji Crvenog krsta trebalo je saopštiti da će medicinsku dužnost ubuduće obavljati u Pljevljima, gdje se nalazila centralna bolnica, dok će u Foču biti upućena ruska misija Crvenog krsta. Ali do daljnjeg naređenja morali su ostati u Foči.⁵⁹ Kada je stigla naredba o evakuaciji bolnice iz Foče u Pljevlja nijesmo uspjeli doznati. Ali zato jesmo da je 9. oktobra 1914. godine šef grčke misije Crvenog krsta u Goraždu zatražio od tamošnje Oblasne uprave da mu stave na raspolaganje „četvoro karoca i osam kara“ „za prenos bolnice u Pljevlja“.⁶⁰

---

⁵⁷ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 111/3, kapetan M. Bajić iz Foče – Upravi Drinske oblasti (Goražde), 2. oktobar 1914.

⁵⁸ DACG, OUČ 1914, f-27, 155/1, kapetan M. Bajić iz Foče – Upravi Drinske oblasti (Goražde), 9. oktobar.

⁵⁹ *Isto*, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Goraždu – kapetanu M. Bajiću iz Foče, 9. oktobar.

⁶⁰ DACG, OUČ 1914, f-27, 156/5, šef grčke misije Crvenog krsta u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 9. oktobar.

Kako se početkom oktobra 1914. godine očekivao dolazak 600 ranjenika iz Bosne, oblasni upravitelj iz Pljevalja tražio je da se uputi iz Foče u Pljevlja 600 vojnih dekica, pošto ih nije bilo „nikako“.⁶¹ Za razliku od Pljevalja, u Foči nije manjkalo vojnih dekica, ali jeste itekako prevoznih sredstava i konja.⁶² No, problem je bio što u tom trenutku ni u Pljevljima nijesu imali prevoznih sredstava, jer su sva bila upućena u Goražde i Čajniče. Stoga su iz pljevaljske Oblasne uprave molili kolege iz Goražda, da se vojne dekice „nekako“ prenesu do Goražda i Čajniča, odakle bi ih za Pljevlja dopremili konjima i karima koja se budu vraćala u tu varoš.⁶³ Inače cijeli posao oko evakuacije bolnice iz Foče za Pljevlja trebali su da organizuju predsjednik Oblasnog suda u Goraždu, Krsto Jablan i šef tamošnje komorske stanice.⁶⁴

Nedostatak prevoznih sredstava znatno je otežavao transport ranjenika, iako je komanda Sandžačke vojske naredila da se sva prevozna sredstva „prvjenstveno“ moraju upotrebljavati za prevoz ranjenika sa položaja. Početkom oktobra 1914. godine u Rogatici se nalazilo oko 300 ranjenih vojnika, koji su čekali transportovanje do bolnice u Goraždu.⁶⁵ Kako bi u bolnici u Goraždu imali što bolje uslove, Oblasna uprava u tom mjestu tražila je od uprave tamošnje bolnice da se zauzme oko njihovog smještaja, kao i da im se uredi posteljina (ukoliko to

---

⁶¹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 186/1, M. Ramadanović, oblasni upravitelj u Pljevljima – Oblasna uprava Goražde, 4. oktobar 1914.

⁶² DACG, OUG 1914–1915, f-7, 186/2, kapetan M. Bajić iz Foče – Oblasna uprava Goražde, 5. oktobar 1914.

⁶³ DACG, OUG 1914-1915, f-7, 186/3, sekretar (Oblasne uprave) Spasojević iz Pljevalja – Oblasnoj upravi Goražde, 5. oktobar 1914.

⁶⁴ DACG, OUČ 1914, f-27, 156/5, rješenje o evakuaciji bolnice iz Goražda u Pljevlja, 10. oktobar.

⁶⁵ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 205/1, kapetan B. Anđelić iz Rogatice – Oblasnoj upravi Goražde, 7. oktobar 1914.

nije bilo urađeno).⁶⁶ Iz navedenog se može zaključiti da je osoblje bolnice znalo biti nemarno prema ranjenicima i bolesnicima, čim su ih upozoravali da urade ono što je bilo u opisu posla bolničkog osoblja. U svakom slučaju, za smještaj ranjenika u bolnici u Goraždu bilo je praznih 300 kreveta, koliko je otprilike i dolazilo ranjenika iz Rogatice, ali je problem bio što je životnih namirnica bilo za svega 250 ranjenih i bolesnih crnogorskih vojnika.⁶⁷ U Upravi depoa u Goraždu tih dana nalazila se ukupno 191 vreća brašna, od čega je pšeničnog bilo 158, rumetinovog 21 i ječmenog brašna 12 vreća.⁶⁸ Kada su zalihe brašna u pitanju, u Rogatici ga je izgleda bilo znatno manje nego u Goraždu, a nije bilo ni dovoljno prevoznih sredstava da se ono dopremi iz drugih varoši. Stoga je šef transportne stanice iz Rogatice R. Redžić tražio od Oblasne uprave u Goraždu, da što prije povrati „sva prevozna sredstva“, kojima su u tu varoš dopremljeni ranjenici.⁶⁹ Pored prevoznih sredstava iz Rogatice su tražili da im se pošalje iz Goražda i određena količina brašna. No, brašno se nije moglo poslati odmah (samim tim vjerovatno ni sva prevozna sredstva), jer je vrijeme bilo „vrlo ružno“ i prijetila je opasnost da se isto skvasi.⁷⁰ Na kraju je brašno ipak poslato volujskim kolima za

---

⁶⁶ *Isto*, zastupnik oblasnog upravitelja u Goraždu – Upravi bolnice Goražde, 7. oktobar 1914.

⁶⁷ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 206/1, D. Čimbović, ekonom bolnice u Goraždu – Oblasnoj upravi Drinske oblasti (Goražde), 7. oktobar 1914.

⁶⁸ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 208/1, St. Bojović, starješina depoa u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 7. oktobar 1914.

⁶⁹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 212/1, R. Redžić, šef transportne stanice u Rogatici – Oblasnoj upravi Goražde, 8. oktobar 1914.

⁷⁰ *Isto*, zastupnik starješine Depoa u Goraždu – Oblasnoj upravi Goražde, 8. oktobar 1914.

Rogaticu (nevrijeme je u međuvremenu izgleda prestalo), kako vojska ne bi oskudijevala.⁷¹

Nakon dolaska ranjenika iz Rogatice, u bolnici u Goražu nalazila su se 8. oktobra 1914. godine 372 ranjena vojnika i oficira, kao i 6 bolesnih vojnika. Iz nje je upućeno 4–8. oktobra 1914. godine na liječenje u Pljevlja 296 vojnika. U ovom periodu vraćeno je u bataljone 60 ranjenih vojnika, dok je 6 vojnika umrlo. Od umrlih vojnika njih 4 su bili crnogorski vojnici, od kojih je jedan bio oficir, dok su dvojica bili austrougarski soldati. Činjenica da su se u crnogorskim bolnicima liječili austrougarski zarobljenici nedvosmisleno govori da su ondašnje crnogorske vlasti poštovalе međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima. No, to ne znači da nije bilo slučajeva kršenja njihovih prava. U svakom slučaju, ovakvi primjeri su najbolji dokaz humanog odnosa prema neprijatelju i poštovanja međunarodnih konvencija o ratnim zarobljenicima. Što se tiče tretmana crnogorskih ranjenika u Goraždu, on nije bio baš najbolji „usljed pomanjkanja ljekarske pomoći“ i veoma malog personala na tako veliki broj ranjenika.⁷² U takvim uslovima, pored crnogorskih i austrougarskih vojnika, liječeni su i taoci, koje je crnogorska vojska zarobila na ovom području, kakav je bio neki Hadži Ibrahim Sjedić.⁷³

U kakvim su uslovima liječeni crnogorski vojnici u pljevljskoj bolnici nije nam poznato. Zbog velikog broja ranjenika koji su pristizali iz Bosne u Pljevlja, tamošnja bolnica je bila primorana da nakon ukazane prve pomoći otpušta

---

⁷¹ DACG, OUG 1914–1915, f-7, bez broja, St. Bojović, starješina depoa u Goražu – Oblasnoj upravi Drinske oblasti (Goražde), 8. oktobar.

⁷² DACG, OUG 1914–1915, f-7, 224/1, D. Čimbović, ekonom bolnice u Goražu – Oblasnoj upravi Drinske oblasti (Goražde), 8. oktobar.

⁷³ DACG, OUG 1914–1915, f-7, 160/1, oficir S. Bojanić, šef policije u Goražu – Oblasnoj upravi Goražde, 2. oktobar 1914.

ranjenike na kućno liječenje, iako su neki na sebi imali „po nekoliko rana“. Da nevolja bude veća, u unutrašnjosti zemlje, u mnogim mjestima nije bilo nikakve bolnice, kao npr. u Kolašinu. U ovoj varoši je postojala neka privremena bolnica, ali je bila ukinuta. Uprkos tome što se zemlja nalazila u ratu i što su preko Kolašina „svakodnevno“ prolazili „ranjenici i bolesnici“ prema unutrašnjosti, u ovoj varoši nije bilo ni ljekara, ni ljekarskog pomoćnika. Stoga se Oblasna uprava u Kolašinu našla u velikom problemu, jer ranjenici i bolesnici koji su prolazili tuda prosto „vapiju ljekarsku pomoć, vapiju potrebnu njegu i održavanje i u opšte preobuku“. Ranjeni i bolesni vojnici, koji su prolazili kroz ovu varoš, ličili su više na srednjovjekovne gubavce, nego na vojnike. „Njih je upravo strašno pogledati obučene u haljinama nečistim i iscijepanim“. Oblasna uprava u Kolašinu dovijala se na razne načine da im „bar trenutno“ pomogne, ali sredstva kojima su raspolagali bila su više nego skromna, pa ta pomoć i nije bila od neke posebne koristi. Po mišljenu ove Oblasne uprave, oni koji su bili zaduženi da pruže pomoć ranjenim i bolesnim vojnicima, potpuno su zakazali. Riječ je o Crvenom krstu i njegovom potpredsjedniku Filipu Jergoviću, koji je ostavio „ove ljude sami-ma sebi“, ukinuvši im čak i pomoć od 2 perpera dnevno, koja ih je slijedovala raspisom ministra vojnog od 1. oktobra 1914. godine. No, Filip Jergović je bio decidan. Novčana pomoć bila je predviđena samo za otpuštene ranjenike i bolesnike iz mjesta u kojima su postojale bolnice. Kako u Kolašinu nije bilo bolnice, Jergović je Crvenom krstu u toj varoši saopštio da nijesu „dužni izdavati nikome nikakve pomoći“. Vlasti u Kolašinu se nijesu mogle pomiriti s ovakvim odgovorom, jer je po njihovom mišljenju bio krajnje nepravedan i nehuman. Stoga su sa ovim slučajem upoznali ministra unutrašnjih djela i zastupnika ministra vojnog, od kojih su tražili da preduzmu neophodne „korake, da se ovim ljudima priteče u pomoć i na vrijeme nađe

načina za njihov dalji opstanak“.⁷⁴ Na Cetinju nijesu ostali imuni na ovaj apel. Crvenom krstu u Pljevljima bilo je naređeno da ubuduće obavezno izdaje otpuštenim ranjenicima i bolesnicima novčanu pomoć do njihovih kuća, sa objavom „koliko je kojemu dato novčane pomoći“.⁷⁵ Iako je cilj raspisa ministra vojnog od 1. oktobra 1914. godine bio da se izbjegnu „razne neprijatnosti i nepravilnosti pri izdavanju pomoći ranjenim i bolesnim vojnicima“, on je u stvari samo dodatno zbunio kako same vlasti, tako i ranjenike i bolesnike, na koje se odnosio. Naime, tačka 1. ovog raspisa je prilično decidna: „Pravo na pomoć imaju svi ranjenici u opšte, a od bolesnih samo oni, kod kojih se bolijest pojavila kao posljedica ratovanja.“ Iz navedenog jasno proizilazi da svaki ranjenik i vojnik koji je obolio na frontu, imao pravo na pomoć, ali o kakvoj se pomoći radi, vlasti nijesu precizirale. Samim tim ostavile su prostor za razna tumačenja i zloupotrijebe. Što se tiče novčane pomoći ona je iznosila „dva perpera dnevno za dane, koliko je dotičnom potrebno da se povrati svojoj jedinici ili kući, gdje bude po ljekarskom uvjerenju upućen“ (tačka 2). Moguće da vojnici koji su otpušteni iz pljevaljske bolnice i koji su se pješke vraćali svojim kućama preko Kolašina, nijesu imali ljekarska uvjerenja, na osnovu kojih bi dobili novčanu pomoć. Ali sve i da su bili najzdraviji, a ne bolesni i sa po nekoliko rana na sebi, ni malo jednostavno nije bilo s kraja na kraj Crne Gore otići pješke bez ikakve naknade. Uostalom ranjenici i bolesnici koji su preko Kolašina išli u unutrašnjost zemlje, iako su imali na to pravo, nijesu dobili nikakvu novčanu pomoć. Ovakvim postupcima crnogorske vlasti, stvarale su nezadovoljstvo kod

---

⁷⁴ DACG, MUD 1914, UO, f-153, 4213, Ministarstvo unutrašnjih djela – Upravi crnogorskog Crvenog krsta, 18. oktobar.

⁷⁵ DACG, MUD 1914, UO, f-153, 4213/3, R. Popović, zastupnik ministra vojnog – Ministarstvu unutrašnjih djela, 4. novembar.

svojih vojnika, koji su živote izložili za spas otadžbine. Tačka 3. bila je najmanje sporna: „Pravo na podvoz imaju samo oni, koji nijesu u stanju pješke otići.“⁷⁶

Kada su se u ovakvom stanju nalazili ranjenici i bolesnici u unutrašnjosti Crne Gore, gdje nije bilo ratnih operacija, onda se samo može pretpostaviti kakvo je stanje bilo u Bosni, gdje su one vođene. Na velikom prostoru koji je zauzela crnogorska vojska u Bosni goruće pitanje bila su prevozna sredstva, bez kojih se, kako vojnicima na frontu, tako i onima u bolnicama, nijesu mogle dostaviti neophodne potrepštine. Pritom, stoka koja je vukla transportna kola, bila je jako rđavo hranjena od strane crnogorskih vlasti u Boljanićima, Čajniču, Goraždu i Rogatici. Ukoliko se nešto po tom pitanju ne bi uradilo, po mišljenju zastupnika predsjednika varoške opštine Pljevlja, Prokopija Šiljka, nije bio daleko dan kada će se crnogorska komora na ovom prostoru potpuno raspasti.⁷⁷ Sve da je u Foči stoka bila bolje hranjena, u ovoj varoši nijesu raspolagali „ni sa kakvim prevoznim sredstvima“. Ali uprkos tome, tamošnje vlasti uspjele su sredinom oktobra 1914. godine uputiti bolnici u Čajniču 8 tovara sanitetskog materijala. Sadržinu ove pošiljke činilo je 86 dekica, a sve ostalo je bio „prevojni materijal“. Sanitetskog materijala koji je trebao biti upućen u Čajniče bilo je još u Foči, ali u ovoj varoši nijesu imali čime da ga transportuju do Čajniča. Zato su tražili da se iz Pljevalja uputi u Foču 20 konja, koji bi prenijeli preostalih 20 tovara sanitetskoga materijala.⁷⁸

---

⁷⁶ DACG, MV 1914, Kabinet, f-11, 1492, raspis zastupnika ministra vojnog, ministra finansija i građevina R. Popovića, 1. oktobar.

⁷⁷ DACG, OUČ 1914, f-27, 176/1, P. Šiljak, zastupnik predsjednika varoške opštine Pljevlja – Oblasnoj upravi Pljevlja, 9. oktobar.

⁷⁸ DACG, OUČ 1914, f-27, 175/1, kapetan M. Bajić iz Foče – D. Vukoviću, oblasnom upravitelju u Čajniču, 14. oktobar; *Isto*, N. Jovanović, zastupnik oblasnog upravitelja u Goraždu – Oblasna uprava Pljevlja, 15. oktobar.

U Čajniču su postojale kako građanske, tako i vojne bolnice. Što se tiče vojne bolnice u toj varoši, svi ranjenici i bolesnici liječeni su „po pravilima medicinske nauke“. No, nerijetko su se ljekarima u posao miješale policijske vlasti, dajući im savjete kako bi trebalo liječiti pacijente. Inače u ovoj bolnici se sredinom septembra 1914. godine nalazilo 35 bolesnika. Od personala vojna bolnica u Čajniču je imala 1 ljekara, 1 ekonomu bolnice, 1 vojnog apotekara („koji obslužuje svu vojsku“), 6 milosrdnih sestara, 1 kuvaricu, 4 vojnika („sanitara“) i 3 komordžije („koji paze konje“). Što se tiče ranjenih oni su bili smješteni u bolnici ruskog Crvenog krsta. Hrana bolesnicima u obije bolnice u ovoj varoši izdavana je iz ekonomata vojne bolnice.⁷⁹

Krajem oktobra 1914. godine divizijar serdar Janko Vukotić, naredio je da se obije bolnice iz Čajniča (vojna bolnica i bolnica ruske misije Crvenog krsta) evakuišu u najkraćem roku za Pljevlja. Za taj posao trebalo je iz Pljevalja uputiti za Čajniče 10 velikih konjskih kara. Ukoliko bi ta prevozna sredstva na vrijeme došla, tvrdio je šef vojne bolnice dr Vulcanović, za jedan dan završio bi se transport ranjenika i bolesnika. O kolikom se broju ranjenih i bolesnih radilo nijesmo uspjeli doznati, ali po svemu sudeći taj broj nije bio veliki. Kakogod, u Čajniču su od bolesnih „ostali samo epidemični – zarazni tifusom“.⁸⁰ O evakuaciji bolnice ruske misije Crvenog krsta iz Čajniča u Pljevlja, divizijar seradar Janko Vukotić dogovorio se „s punomoćnikom petrogradskog slovenskog dobrotvornog društva“.⁸¹ Koliko se u ovoj bolnici nalazilo ranjenika tom prilikom, nije nam poznato.

---

⁷⁹ DACG, OUČ 1914, f-27, 197/1, dr I. Vulcanović, upravnik vojne bolnice u Čajniču – Oblasnoj upravi Čajniče, 15. oktobar.

⁸⁰ DACG, OUČ 1914, f-28, 225/1, dr I. Vulcanović, šef vojne bolnice u Čajniču – Oblasnoj upravi Čajniče, 23. oktobar.

⁸¹ DACG, OUČ 1914, f-28, 242/1, divizijar serdar J. Vukotić, komandant Sandžačke divizije – Oblasnoj upravi Čajniče, 26. oktobar.

Evakuacija bolnica iz Čajniča nije odmah izvršena, tj. iz njih su transportovani samo ranjenici i bolesnici, ali ne i cjelokupne bolnice, sa osobljem i inventarom. To uostalom potvrđuje brojna građa. Između ostalih i molba upravnika ruske bolnice u Čajniču od 29. oktobra 1914. godine, u kojoj od tamošnje Oblasne uprave traži da se „u najkraćem roku“ pošalju ruskoj vojnoj bolnici drva i slama za slamnjače „jer je i jedno i drugo neobično potrebno“.⁸² Da su cjelokupne bolnice evakuisane, teško da bi se tražila drva i slama, jer ionako nije bilo dovoljno prevoznih sredstava za transport ranjenika i bolesnika, a kamoli za drva i slamu. Ovaj dokument nije jedini koji potvrđuje da su se naredbe o evakuaciji bolnica u Bosni odnosile prije svega na ranjenike i bolesnike, a ne na inventar. Kada je u pitanju vojna bolnica u Čajniču, i pored naredbe o evakuaciji koja je izdata 22. oktobra 1914. godine, iz ove bolnice obavještavaju nadležnu Oblasnu upravu 9. novembra 1914. godine, dakle gotovo 20 dana kasnije, da je u njoj preminuo od tifusa Mile Jovanović, vojnik bataljona Boljaničkog.⁸³ Da su cjelokupne bolnice evakuisane, teško da bi se gotovo 20 dana od naredbe u njoj nalazili ranjenici i bolesnici. Dva dana kasnije ekonom bolnice u Čajniču, P. Vrbica, tražio je od Oblasne uprave u tom mjestu, da se preko mjesne carinarnice obezbijede „šest teneća (limenih kanti – M. Š.) petroleuma“, kao mala rezerva „za ovdašnje dvije Bolnice“.⁸⁴ Inače, u čajničkoj oblasti, uostalom kao i u cijeloj Crnoj Gori, bila je potpuna „pomanjkalost petroleuma“. Za potrebe vojne bolnice, nadleštava, pekara, mlinova i drugih radnji

---

⁸² DACG, OUČ 1914, f-28, 269/1, E. Radeckaja, šef ruske misije Crvenog krsta i upravnik bolnice u Čajniču – Oblasnoj upravi Čajniče, 29. oktobar.

⁸³ DACG, OUČ 1914, f-28, 314/1, ekonom P. Vrbica, zastupnik upravnika vojne bolnice u Čajniču – Oblasnoj upravi Čajniče, 9. novembar.

⁸⁴ DACG, OUČ 1914, f-28, 336/1, P. Vrbica, ekonom bolnice u Čajniču – Oblasnoj upravi Čajniče, 11. novembar.

koje su obavljale vojne poslove u Čajniču i njegovoj okolini, trebalo je hitno obezbjediti 150 kašeta (70 tovara) petroleja.⁸⁵ I ovaj dokument potvrđuje da bolnice iz Čajniča nijesu evakuisane, već samo ranjenici i bolesnici. I ne samo on, već i mnogi drugi. Krajem marta 1915. godine, Uprava Crvenog krsta sa Cetinja naredila je da se bolesnicima i ranjenicima smještenim u vojnoj bolnici u Čajniču, izda „prvog i drugog dana Uskrsa“, pored „običnog tajina i pečenje i uskršnja jaja“. Za to je bilo neophodno kupiti 11 do 12 brava, ali vojna bolnica u Čajniču nije imala ta sredstva, pa je zatražila od komande Sandžačke vojske da naredi Oblasnoj upravi u tom mjestu da izda novac za njihovu kupovinu.⁸⁶ Divizijar Janko Vukotić nije oklijevao, već je istog dana (21. marta 1915) naredio Oblasnoj upravi u Čajniču da kupi 12 ovaca „za pečenje bolesnicima za Uskrs“.⁸⁷ Ni najmanje ne sumnjamo da nije postupljeno onako kako je naredio serdar Vukotić, ali samo dan pošto je izdao naređenje Oblasnoj upravi u Čajniču, vojnoj bolnici u tom mjestu neki Drago Zečević izdao je 164 kg svinjskog mesa (246 perpera).⁸⁸ Iz izdate količine svinjskog mesa za ova dva dana teško se može sa sigurnošću kazati koliko je ranjenika i bolesnika moglo biti u Čajniču marta 1915. godine. Znatno važnije je da su ovakvim i sličnim postupcima, crnogorske vlasti nastojale uljepšati najradosnije hrišćanske praznike svojim ranjenim i bolesnim vojnicima.

---

⁸⁵ DACG, OUČ 1914, f-28, 369/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Čajniču – komandi Sandžačke vojske, 15. novembar.

⁸⁶ DACG, OUČ 1914, f-28, 393/1, upravnik vojne bolnice u Čajniču – komandi Sandžačke vojske, 21. mart 1915.

⁸⁷ *Isto*, divizijar serdar J. Vukotić, komandant Sandžačke vojske – Oblasnoj upravi Čajniče, 21. mart 1915. Nakon kupovine, Oblasna uprava u Čajniču je ovce trebala da preda Upravi Crvenog krsta u tom mjestu, radi pečenja. (*Isto.*)

⁸⁸ DACG, OUČ 1914, f-28, 393/2, D. Zečević – račun za Upravu Drinske oblasti (Čajniče), 24. mart 1915.

Evakuacija ranjenika iz Bosne prema Pljevljima vršena je stalno. U večernjim satima na Metaljku je trebalo da stigne 20 ranjenika i bolesnika, za koje je trebalo obezbjediti udoban smještaj u mjesnoj kasarni. Među bolesnima bilo je i onih koji su oboljeli od tifusa. Šefu žandarmerijskog odjeljenja na Metaljci, kapetanu A. Radoviću, strogo je skrenuta pažnja da se odjeljenje u kome budu smješteni oboljeli od tifusa mora zatvoriti radi dezinfekcije.⁸⁹ Iako je najavljen dolazak 20 ranjenika i bolesnika, u noći između 10. i 11. novembra 1914. godine na Metaljku su stigla svega 4 bolesna crnogorska vojnika. Sjutradan, 11. novembra 1914. godine, u ovu varošicu je stiglo još „četvoro kola sa ranjenicima i jedna partija od 18 ljudi ranjenih i bolesnih“, koji su na konjima produžili u pravcu Pljevalja.⁹⁰ Iz Čajniča je traženo od kapetana Radovića da se ranjenicima i bolesnicima u pravcu Pljevalja obavezno upućuju pratioci, kao i da im se prostorije u kojima se odmara ju osvjetljavaju, i da se održava čistoća i toplota, jer su većina njih oboljeli od tifusa.⁹¹ No, problem je bio što na Metaljci, u kasarni gdje je trebalo smjestiti ranjenike, nije bilo nikakvog osvjetljenja, iako su još ranije traženi gas i šterike, ali ništa nije bilo upućeno. Zato je kapetan Radović još jednom ponovio da

---

⁸⁹ DACG, OUČ 1914, f-28, 327/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Čajniču – kapetanu A. Radoviću, šefu žandarmerijskog odjeljenja na Metaljci, 10. novembar.

⁹⁰ DACG, OUČ 1914, f-28, 337/1, kapetan A. Radović, šef žandarmerijskog odjeljenja na Metaljci – Oblasnoj upravi Čajniče, 11. novembar.

⁹¹ DACG, OUČ 1914, f-28, 329/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Čajniču – kapetanu A. Radoviću, šefu žandarmerijskog odjeljenja na Metaljci, 11. novembar.

se u tu varošicu uputi „jedna lama gasa“.⁹² Istog dana iz Čajniča su upozorili i komandu straže u Boljanićima, da se ranjenici i bolesnici odatle ne smiju nikako upućivati za Pljevlja na konjima, već isključivo kolima koja su u tu varošicu donosila hleb.⁹³ Ovakvom naredbom, nesumnjivo, vlasti u Čajniču su nastojale olakšati transport ranjenicima i bolesnicima do Pljevalja, ali čini nam se da to nije bilo najbolje rješenje, barem kada je higijena u pitanju. No, kako je prevoznih sredstava bilo malo na raspolaganju, kola koja su prevozila brašno iz Pljevalja u Čajniče, u povratku su i dalje transportovala ranjenike i bolesnike.⁹⁴

Stanje u kome su se nalazile bolnice u Bosni nije bilo najsjajnije. Uostalom, kao i na cijelom području koje je zaposjela crnogorska vojska 1914. godine. Ilustracije radi dana 11. januara 1915. u čajničkom magacinu nalazilo se svega 130 kg, dok je soli bilo 100 kg. U Foči je stanje toga dana bilo još gore. U tamošnjem magacinu nalazilo se svega 41 kg hleba!⁹⁵ Samim tim teško da tamošnje bolnice nijesu osjetile oskudicu i nemaštinu. Zahvaljući crnogorskim vlastima na tom području, koje su

---

⁹² DACG, OUČ 1914, f-28, 337/1, kapetan A. Radović, šef žandarmerijskog odjeljenja na Metaljci – Oblasnoj upravi Čajniče, 11. novembar.

⁹³ DACG, OUČ 1914, f-28, 328/1, N. Jovanović, sekretar Oblasne uprave u Čajniču – komandi straže u Boljanićima, 11. novembar.

⁹⁴ DACG, OUČ 1914, f-28, 335/1, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Pljevljima – Oblasnoj upravi Čajniče, 11. novembar.

⁹⁵ DACG, OUČ 1915, f-30, 14/1, M. Ramadanović, oblasni upravitelj u Čajniču – Glavnoj Intendanturi na Cetinju, 12. januar. Četiri dana kasnije (15. januara 1915), u Čajniču se nalazilo 1000 kg žita, a Foči 46,150 kg hleba. (DACG, OUČ 1915, f-30, 17/1, sekeratar A. Bojović, zastupnik Oblasnog upravitelja u Čajniču – Glavnoj intendanturi na Cetinju, 16. januar.

oduzele brojne stvari koje su opljačkali crnogorski vojnici i civilno stanovništvo u fočanskom kraju, tamošnja bolnica dobila je: „2 kašeta gasa, 29 flaša zeitina, 7 flaša paradaisa, 340 malih i 78 velikih sapuna, 210 (nečitak broj možda 200 ili 250 – M. Š.) paka šibica po 10 komada i 17 većih i manjih paka svijeća.“ Kao pomoć bolnici u Čajniču upućeni su sljedeći artikli: „1 kanta gasa, 29 flaša zeitina, 7 flašica paradaisa, 200 malih i 78 velikih sapuna, 10 paka svijeća, 150 paka šibica.“⁹⁶ Ne raspoložemo podacima u kakvom stanju su se nalazile u bolnice u Pljevljima. Ali ne sumnjamo da su bile u mnogo boljem stanju od onih u Bosni. Kakogod, sasvim sigurno je da je u ovoj varoši radila engleska bolnica⁹⁷, a kao posluga u njoj radio je austrougarskih zarobljenik Viola Belo (vjerovatno nije bio jedini).⁹⁸ O njenom radu i tretmanu ranjenika i bolesnika nijesmo uspjeli doznati mnogo toga. Ono što smo uspjeli doznati je da je šef engleske misije Crvenog krsta u Pljevljima bio dr Klemov. Bolnica u kojoj je radio nije imala moderan dezinfekcioni aparat, kakav je u Niš donio iz Engleske njegov kolega dr Hotner, šef jedne od sanitarnih misija u Srbiji. Kako se taj aparat pokazao kao „veoma pogodan i korisan“, srpske vlasti naručile su veći broj tih aparata. Stoga je šef engleske misije Crvenog krsta u Pljevljima zamolio tamošnju Oblasnu upravu da posreduje kod crnogorske vlade, kako bi 5 takvih aparata bili upućeni u Crnu Goru na probu. Ako bi se ti aparati pokazali kao efikasni,

---

⁹⁶ DACG, OUČ 1915, f-30, 115/1, kapetan M. Božović, vršilac dužnosti kapetanske vlasti u Foči – Oblasnoj upravi Čajniče, 14. mart.

⁹⁷ DACG, OUČ 1915, f-31, 301/1, divizijar serdar J. Vukotić, komandant Sandžačke vojske – Oblasnoj upravi Čajniče, 21. avgust.

⁹⁸ DACG, OUČ 1915, f-31, 301/2, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Pljevljima – Oblasnoj upravi Čajniče, 20. jul.

dr Klemov je predlagao da se naruče u većim količinama, jer im cijena nije bila nepristupačna – 30 perpera komad.⁹⁹ Na Cetinju nijesu oklijevali, već su naredili crnogorskom poslaniku u Nišu, Lazaru Mijuškoviću, da posreduje kod srpskih vlasti za nabavku 5 dezinfekcionih aparata.¹⁰⁰ No, iz crnogorskog poslanstva u Nišu su umjesto aparata poslali skicu, kako se prave dezinfekcioni aparati, jer se radilo o toliko prostom poslu, da je „svako selo – čak i pojedina kuća“ mogla sebi napraviti te aparate. U svakom slučaju, njihovo slanje bilo je „nepraktično i dosta teško“.¹⁰¹ Pored zahtjeva da se nabave dezinfekcioni aparati, dr Klemov je krajem maja 1915. godine predlagao i da se dva vojnika oboljela „od hroničnog revmatizma“, Blagoje Batrićević (2 bataljon regrutska klasa) i Puniša Rakočević (Donjo-morački bataljon), upute u pribojsku banju.¹⁰² Nažalost, ne raspoložemo sa više podataka o radu ove bolnice.

Kada su u pitanju crnogorske bolnice u Bosni, njihov rad tokom 1915. godine uglavnom nam je ostao nepoznat. Ono što smo uspjeli doznati je da je vršeci ljekarsku dužnost u Čajniču umro od tifusa dr Aleksandar Vulgaris.¹⁰³ No, to nije obeshabrilо njegove kolege da nastave da vrše humanu dužnost u ratnim uslovima. Naprotiv. Gotovo do posljednjih dana, vršili

---

⁹⁹ DACG, MV 1915, f-11, Kabinet, bez broja, D. Vukotić, oblasni upravitelj u Pljevljima – Ministru unutrašnjih djela, 13. april.

¹⁰⁰ *Isto*, Ministar inostranih djela – L. Mijuškoviću, crnogorskom poslaniku u Nišu, 17. april.¹⁰¹ DACG, MV 1915, f-11, Kabinet, bez broja, crnogorsko poslanstvo u Srbiji (Nišu) – Ministarstvu inostranih djela, 19. april.

¹⁰² DACG, MV 1915, f-11, Kabinet, bez broja, predsjednik S. Vukojičić – Glavnoj Upravi Crvenog krsta, 28. maj.

¹⁰³ DACG, MV 1915, f-11, Kabinet, bez broja, J. Vulgaris, žena dr Aleksandra Vulgarisa – Oblasnoj upravi Nikšić, bez datuma.

---

su ljekarsku dužnost u crnogorskoj vojsci dr Stais i dr Janencos. Sa početkom velike ofanzive Centralnih sila protiv Srbije i Crne Gore, od oktobra 1915. godine, bolnice u Bosni imale su sve više posla. Samim tim broj ranjenih i bolesnih crnogorskih vojnika u njima je bio je sve veći. Sve dok neprijatelj nije zauzeo to područje i natjerao crnogorsku vojsku da se povuče na teritoriju svoje države, gdje je ubrzo bio primoran da položi oružje.